

РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

DEVELOPMENT OF CIVIC COMPETENCE OF STUDENTS IN THE CONTEXT OF DIGITAL AND SOCIAL TRANSFORMATION OF UKRAINIAN SOCIETY

У процесі дослідження авторами проаналізовано дефініції громадянської компетентності, уточнено її структуру та змістові характеристики в умовах цифрової та соціальної трансформації українського суспільства, а також визначено педагогічні чинники, що впливають на її розвиток у сучасному освітньому середовищі. Особливу увагу приділено взаємозв'язку громадянської компетентності з медіаграмотністю, критичним мисленням і цифровою відповідальністю учнів. Актуальність дослідження зумовлена глибинними суспільними змінами, пов'язаними з цифровізацією, трансформацією соціальних інститутів, воєнними викликами і активізацією інформаційного впливу. У таких умовах формування відповідальної громадянської поведінки учнів стає важливим завданням освітньої політики, оскільки саме молоде покоління визначатиме подальший розвиток демократичних процесів і соціальної стабільності держави. Ми виходимо з визнання, що досліджувана громадянська компетентність є інтегративною якістю особистості, яка поєднує когнітивний, ціннісно-мотиваційний, діяльнісний і рефлексивний компоненти та формується в процесі цілеспрямованої педагогічної взаємодії. Вона передбачає не лише знання про права й обов'язки громадянина, а й готовність до активної соціальної участі, критичного осмислення інформації та відповідального використання цифрових ресурсів. Результати проведеного опитування педагогів засвідчили, що розвиток громадянської компетентності учнів потребує посилення інтеграції цифрових інструментів у освітній процес, удосконалення методів роботи з інформаційними джерелами, формування стійкої внутрішньої мотивації до громадянської активності. Виявлено також необхідність системної підтримки з боку освітніх інституцій для створення безпечного та ціннісно орієнтованого цифрового середовища. Таким чином, розвиток громадянської компетентності учнів у сучасних умовах має здійснюватися на засадах комплексного педагогічного підходу, що поєднує традиційні й інноваційні освітні стратегії.

Ключові слова: національно-патріотична підготовка, заклади освіти, українська іден-

тичність, громадянська свідомість, патріотичне виховання, компетентність.

In the course of the study, the authors analysed the definitions of civic competence, clarified its structure and content characteristics in the context of the digital and social transformation of Ukrainian society, and identified the pedagogical factors that influence its development in the modern educational environment. Particular attention is paid to the relationship between civic competence and media literacy, critical thinking and digital responsibility of students. The relevance of the study is determined by profound social changes related to digitalisation, the transformation of social institutions, military challenges and the intensification of information influence. In such conditions, the formation of responsible civic behaviour among students becomes an important task of educational policy, since it is the younger generation that will determine the further development of democratic processes and social stability in the state. We proceed from the recognition that the civic competence under study is an integrative quality of personality that combines cognitive, value-motivational, activity-related, and reflective components and is formed in the process of purposeful pedagogical interaction. It involves not only knowledge of the rights and obligations of a citizen, but also a readiness for active social participation, critical thinking and responsible use of digital resources.

The results of a survey of teachers showed that the development of civic competence in students requires greater integration of digital tools into the educational process, improvement of methods for working with information sources, and the formation of a strong internal motivation for civic engagement. The need for systematic support from educational institutions to create a safe and value-oriented digital environment was also identified. Thus, the development of students' civic competence in modern conditions should be based on a comprehensive pedagogical approach that combines traditional and innovative educational strategies.

Key words: national-patriotic education, educational institutions, Ukrainian identity, civic awareness, patriotic education, competence.

УДК 37.017.4

DOI <https://doi.org/10.32782/ip/92.2.7>

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Ремех Т.О.,

orcid.org/0000-0002-5666-6640

канд. пед. наук, ст. досл.,

завідувачка відділу суспільствознавчої освіти

Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України

Сєрова Г.В.,

orcid.org/0000-0001-9155-1550

канд. пед. наук,

ст. науковий співробітник відділу суспільствознавчої освіти

Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується глибокими цифровими та соціальними трансформаціями, що суттєво змінюють характер суспільних відносин, інформаційного простору та механізмів громадянської участі. Активне впровадження цифрових технологій, розширення онлайн-комунікації, формування нових форм соціальної взаємодії, а також виклики, пов'язані з воєнним станом, міграційними процесами та глобалізаційними впливами, актуалізують

необхідність переосмислення змісту громадянської освіти. У цих умовах особливої ваги набуває розвиток громадянської компетентності учнів як інтегративної якості особистості, що поєднує знання про демократичні цінності та правову державу, здатність до критичного мислення, соціальної відповідальності, участі в суспільному житті та свідомого використання цифрових ресурсів. Цифрове середовище, з одного боку, відкриває нові можливості для громадянської активності й самовираження, а з іншого – створює ризики інформаційних

маніпуляцій, поляризації суспільства та формування поверхових уявлень про демократичні процеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика патріотичного виховання посідає вагоме місце й у працях інших вітчизняних дослідників. Так, В. Кремень, О. Бардадим, Т. Ремех, Г. Серова [9;10], С. Василенко, О. Пометун [7], В. Кремень [4], В. Кривда, Ю. Холодько та інші вчені здійснюють аналіз сучасних теоретико-методологічних підходів до формування патріотичних цінностей, розробляють практичні механізми та педагогічні інструменти їх реалізації в освітньому процесі. У їхніх дослідженнях акцентується на необхідності системності, наступності та інтегративності виховного впливу, а також на поєднанні традиційних і інноваційних форм роботи з молоддю в умовах сучасних соціально-політичних трансформацій.

Згідно з позицією дослідників Віталія та Тетяни Кравцових [3], громадянська компетентність розглядається як інтегративна характеристика особистості, що поєднує знання, уміння, ціннісні орієнтації та певний рівень психологічної готовності до активної участі в суспільному житті. Такий стан особистісної зрілості автори окреслюють поняттям «громадянськість», підкреслюючи її як внутрішню установку на відповідальну соціальну взаємодію та свідоме виконання громадянських ролей. Серед численних наукових підходів до інтерпретації поняття «громадянська компетентність» особливої уваги заслуговує концептуалізація, запропонована українською дослідницею О. Пометун. У своїх працях вона розглядає громадянську компетентність як цілісну інтегративну систему освітніх компонентів, що охоплює знання, уміння, навички, особистісні переживання, емоційно-ціннісні орієнтації та переконання [7]. Така багатовимірна структура забезпечує здатність особистості усвідомлювати власне місце в соціальній і державній системі, розуміти сутність громадянського обов'язку та відповідальності перед суспільством, співгромадянами й державою. У науковому вимірі запропоноване трактування підкреслює, що громадянська компетентність не зводиться лише до когнітивного компоненту, а передбачає глибоку інтеріоризацію демократичних цінностей і готовність до їх практичної реалізації. Таким чином, вона виступає результатом цілеспрямованого освітнього впливу та особистісного розвитку, спрямованого на формування активної громадянської позиції, соціальної відповідальності та здатності до участі в суспільно значущих процесах.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Попри значну кількість наукових досліджень, присвячених громадянській освіті, низка аспектів залишається недостатньо розробленою. Зокрема, потребує уточнення зміст

громадянської компетентності в умовах цифрової реальності, де поєднуються офлайн- та онлайн-формати соціальної взаємодії. Також потребує подальшого наукового осмислення питання формування відповідальної громадянської поведінки в умовах інформаційного перенасичення та впливу соціальних мереж.

Мета статті. Полягає у теоретичному обґрунтуванні сутності і структури громадянської компетентності учнів в умовах цифрової та соціальної трансформації українського суспільства, визначенні сучасних викликів і чинників її розвитку

Виклад основного матеріалу. Період навчання в закладі освіти є визначальним етапом становлення особистості, у межах якого відбувається формування моральної зрілості, осмислення системи базових цінностей та стабілізація індивідуально-психологічних характеристик. Саме в цей час інтенсивно розвиваються етичні й естетичні почуття, закладаються основи світоглядних переконань, що визначають подальшу соціальну та громадянську поведінку учнів. В умовах цифрової та соціальної трансформації українського суспільства цей період набуває особливої ваги, оскільки молодь одночасно інтегрується як у реальне, так і в цифрове соціальне середовище. У процесі навчання учні поступово опановують систему соціальних ролей, серед яких важливе місце посідають ролі громадянина, члена громади, учасника демократичних процесів, а в перспективі – професіонала. Аналіз наукових джерел [2;9] дозволяє зробити висновки, що формування громадянської компетентності передбачає не лише засвоєння знань про права, обов'язки та механізми функціонування держави, а й розвиток здатності діяти відповідально, осмислювати суспільні події та брати участь у соціально значущій діяльності. Становлення світогляду і стійких переконань сприяє формуванню громадянської самосвідомості, що є основою активної соціальної позиції. Одним із ключових компонентів розвитку громадянської компетентності виступає процес ідентифікації учня як громадянина своєї держави. Цей процес передбачає усвідомлення належності до національної спільноти, засвоєння її культурних і ціннісних характеристик, а також інтеграцію власних індивідуальних якостей у структуру суспільних відносин. В умовах цифрового середовища громадянська ідентичність формується також через онлайн-комунікацію, участь у громадських ініціативах та взаємодію в соціальних мережах, що зумовлює необхідність розвитку критичного мислення та цифрової відповідальності [6].

Громадянська активність є однією з форм соціальної активності людини. Вона тісно пов'язана з громадянською позицією, яка свідчить про ступінь зрілості людини, рівень її розвитку як громадянина, який усвідомлює своє місце і роль у процесі

державотворення. Громадянська активність має на меті вплив на прийняття соціально-політичних рішень, реалізацію людиною своїх інтересів [2, с.3]. Саме тому, вважаємо, проблематика національно-патріотичного виховання повинна посідати одне з пріоритетних місць у професійній діяльності педагогічних працівників, оскільки саме освітній процес виступає ключовим соціокультурним механізмом формування патріотизму як інтегральної якості особистості. Через цілеспрямовану педагогічну взаємодію відбувається становлення національної самосвідомості, ціннісних орієнтацій, громадянської відповідальності, готовності діяти в інтересах держави й суспільства. Національно-патріотичне виховання не може обмежуватися окремими заходами або епізодичними ініціативами; воно потребує науково обґрунтованої, системної та послідовної організації в межах освітнього простору. Особливої уваги потребує комплексне планування виховної діяльності патріотичного спрямування в закладах освіти різного рівня – від дошкільної та загальної середньої освіти до професійної та вищої школи. Такий підхід забезпечує наступність і безперервність формування патріотичних цінностей, адаптованих до вікових, психологічних і соціальних особливостей здобувачів освіти.

Аналіз результатів сучасних наукових досліджень [3;2;11;8], дає можливість зробити висновок, що системна організація національно-патріотичного виховання передбачає інтеграцію відповідного змісту в навчальні програми, активне використання інтерактивних форм роботи, розвиток учнівського самоврядування, залучення до соціально значущої діяльності, а також створення освітнього середовища, заснованого на принципах демократизму, поваги до прав людини та збереження культурної спадщини. Лише за умов цілісної та узгодженої педагогічної стратегії можливе формування стійкої патріотичної позиції, що поєднує національну ідентичність із відкритістю до міжкультурного діалогу та сучасних суспільних трансформацій. Автори дослідження [9] зазначають, що «..Патріотизм є складним раціональним і діяльним явищем, притаманним окремій особистості або суспільству, не пов'язаним із матеріальною користю. Він посідає провідне місце у системі духовних якостей суспільства і є одним із головних чинників його консолідації».

Варто зазначити, що сучасний інформаційний простір характеризується надзвичайною інтенсивністю потоків даних, швидкістю їх поширення та багатоканальністю комунікації. Учні як активні користувачі цифрових технологій постійно перебувають у середовищі інформаційного перенасичення, що істотно впливає на формування їхніх ціннісних орієнтацій, соціальних установок і моделей громадянської поведінки. Соціальні мережі, цифрові платформи та онлайн-медіа стають не лише

джерелами інформації, а й простором соціалізації, самовираження та громадянської участі. В умовах цифрової трансформації суспільства відповідальна громадянська поведінка учнів передбачає здатність оцінювати інформаційні повідомлення, розпізнавати маніпулятивний контент, усвідомлювати наслідки власної онлайн-активності та дотримуватися норм цифрової етики. Однак інформаційне перенасичення створює ризики поверхового сприйняття соціально-політичних процесів, формування стереотипів, емоційної поляризації та зниження рівня рефлексивності.

Авторка дослідження [8] зазначає, що «сучасний розвиток громадянської освіти характеризується поєднанням традиційних педагогічних підходів із інноваційними освітніми технологіями, що розширюють можливості формування соціально активної особистості. Інтеграція цифрових платформ, застосування інтерактивних методик, гейміфікації та проєктно-орієнтованого навчання створює умови для більш глибокого й усвідомленого засвоєння змісту громадянської освіти».

Соціальні мережі виступають потужним чинником формування громадянських установок, оскільки вони забезпечують можливість швидкого поширення ідей, мобілізації спільнот і участі в громадських ініціативах. Водночас алгоритмічні механізми персоналізації контенту можуть обмежувати інформаційне поле користувача, формуючи так звані «інформаційні бульбашки» та підсилюючи односторонність сприйняття. Це актуалізує необхідність розвитку в учнів медіаграмотності як складової громадянської компетентності [5]. Формування відповідальної громадянської поведінки вимагає інтеграції освітніх стратегій, спрямованих на розвиток критичного мислення, навичок аргументованої дискусії, толерантності до різноманіття поглядів і поваги до демократичних принципів. Важливу роль відіграє педагогічна підтримка учнів у процесі аналізу інформаційних джерел, оцінювання достовірності фактів та розуміння механізмів інформаційного впливу [1]. Не менш значущим є формування цифрової відповідальності, що передбачає усвідомлення прав і обов'язків у віртуальному просторі, дотримання норм кібербезпеки, запобігання поширенню дезінформації та мови ворожнечі. У цьому контексті школа виступає ключовим інститутом, який має створювати умови для безпечного і етичного використання цифрових ресурсів.

Під час II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми утвердження в учнівській та студентській молоді української національної та громадянської ідентичності» (Київ, червень 2025 р.) було проведено опитування серед педагогів щодо розвитку ними громадянської компетентності здобувачів в умовах цифрової та соціальної трансформації українського суспільства. Всього в опитуванні взяли участь 56 респондентів. На

запитання «Як Ви оцінюєте рівень сформованості громадянської компетентності у своїх здобувачів?» відповіді розподілились наступним чином: високий – 12%; достатній – 38%; середній – 40%; низький – 10%. Тобто, майже 50 % педагогів вважають, що громадянська компетентність здобувачів освіти сформована на середньому або нижче рівні, що свідчить про необхідність посилення цілеспрямованої виховної роботи та інтегрованого підходу до навчання.

На наступне запитання «Які методи Ви найчастіше використовуєте для розвитку громадянської компетентності учнів? (можна було вибрати декілька варіантів)» результати отримали наступні: дискусії та дебати – 64%; проєктні роботи – 52%; тематичні уроки з елементами громадянського виховання – 70%; робота з цифровими медіа (аналіз публікацій, створення контенту) – 45%; волонтерські ініціативи/соціальні акції – 31%. Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що найчастіше педагоги застосовують традиційні інтерактивні форми (дискусії, тематичні уроки), менше – проєктні методи та роботу в цифровому середовищі, що свідчить про потребу в підвищенні цифрової компетентності вчителя як засобу розвитку громадянської позиції учнів.

Відповіді на запитання «Чи вважаєте Ви вплив соціальних мереж і цифрових платформ на громадянську соціалізацію учнів позитивним?» наступні: так – 18%; частково – 52%; ні – 30%. Результати дослідження дозволяють зробити висновки, що більшість педагогів визнають, що вплив цифрового середовища на розвиток громадянської компетентності є неоднозначним і потребує супроводу з боку вчителя. Це підкреслює важливість формування медіаграмотності як складової громадянської компетентності.

Загальні висновки за результатами опитування можемо зробити наступні: громадянська компетентність учнів ще не досягає високого рівня, що потребує посилення цілеспрямованих педагогічних заходів; педагоги значною мірою застосовують традиційні інтерактивні методи, але недостатньо використовують цифрові інструменти для розвитку громадянських умінь; соціальні мережі та цифрові платформи сприймаються як фактор, що одночасно відкриває нові можливості й створює ризики для соціалізації молоді.

Висновки. У процесі дослідження авторами встановлено, що розвиток громадянської компетентності учнів в умовах цифрової і соціальної трансформації українського суспільства є складним і багатовимірним процесом, який потребує системного педагогічного супроводу. Цифрове середовище істотно впливає на формування світогляду, ціннісних орієнтацій та моделей поведінки учнів, створюючи як нові можливості для громадянської

участі, так і ризики інформаційних маніпуляцій та соціальної поляризації. Сфокусовано увагу на доцільності вважати сформовану громадянську компетентність інтегративною характеристикою особистості, що поєднує знання про демократичні засади суспільства, здатність до критичного мислення, медіаграмотність, соціальну відповідальність і готовність до активної участі в громадському житті. Доведено, що ефективний розвиток цієї компетентності можливий за умови інтеграції громадянської тематики в зміст навчання, використання інтерактивних та цифрових технологій, формування культури діалогу й поваги до різноманіття поглядів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гарна С., Щербатюк В. Роль цифрових технологій у реалізації діалогу культур для патріотичного виховання та розвитку громадянської компетентності. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2025. 1(24), 16-32.
2. Гупан Н.М., Ремех Т.О., Серова Г. В. *Розвиток громадянської активності та патріотизму учнів на уроках предметів і курсів громадянської та історичної освітньої галузі* : методичні рекомендації. [Електронне видання]. Київ: Видавничий дім «Освіта». 2024. 133 с. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/740558/>
3. Кравцов В., Кравцова Т. Теоретичні засади формування громадянської компетентності майбутнього соціального педагога. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2012. Вип. 103. 2012. С.27-35.
4. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освіті. Київ: Знання України. 2009. 520 с.
5. Люлька В., Титаренко В. Формування медіаграмотності та інформаційної гігієни як складова патріотичного виховання в умовах гібридної війни. *Українська професійна освіта. Ukrainian professional education*. 2025. Вип. 18. С. 200-207.
6. Мариківська Г. А. Патріотичне виховання як складова національної ідентичності та громадянської компетентності. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)»* : журнал. 2026. № 1(59). С. 1084 – 1103.
7. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. № 23. С.18-19
8. Ремех Т.О. Становлення освіти для демократії в Україні на межі ХХ–ХХІ століть. Актуальні аспекти змісту суспільствознавчих дисциплін та інноваційні методики і технології їх навчання та викладання. *Topical aspects of social science disciplines and innovative methods and technologies of their learning and teaching: scientific monograph*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. С. 244–262. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/735492/>
9. Ремех Т.О., Серова Г.В. Роль історичної освіти в становленні патріотичних цінностей та громадянської свідомості здобувачів освіти. *Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія*

«Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія») : журнал. 2024. № 4(22). С. 1259–1270. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-1259-1270](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1259-1270)

10. Ремех Т., Пометун О. Методика навчання учнів ліцею громадянської освіти : методичний посіб-

ник [Електронне видання]. Київ : Конві Прінт, 2021. 222 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/729055/>

11. Серова Г. В. Оновлення змісту шкільної історичної освіти в контексті євроінтеграції. *Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2022. Спецвипуск. Том 2. С. 111–115. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/733271/>

Дата першого надходження статті до видання: 20.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.04.2026